ТАҚРИЗ

ба автореферати диссертатсияи номзадии Шариф Шарифхоҷаи Саидмуродзода дар мавзуи “Андешаҳои адабӣ ва назарии Аҳмади Дониш” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 6.2.15 Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ. – Душанбе, 2026.

Яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки адабиётшиносии тоҷик омӯзиши ҳамаҷонибаи ҳаёт, фаъолияти эҷодӣ ва мероси адабии намояндагони илму адаби гузашта ба шумор меравад. Дар тӯли таърихи беш аз ҳазорсолаи адабиёти форсии тоҷикӣ шоирону адибони зиёде арзи ҳастӣ намудаанд, ки бо осори гаронбаҳо ва андешаҳои волои худ дар ташаккул ва рушди фарҳангу адабиёти миллӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Бо вуҷуди ин, қисми зиёди мероси эҷодии онҳо то имрӯз ба таври пурра ва дар сатҳи зарурии илмӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Хусусан, оид ба ҳаёт ва фаъолияти адабии намояндагони илму адаби нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX, ба ҷуз маълумоти умумии библиографӣ, таҳқиқоти фарогир ва пажӯҳишҳои амиқи илмӣ ҳанӯз ҳам маҳдуд мебошанд. Аз ин рӯ, омӯзиши осор, хусусиятҳои ҳунарии эҷод ва ҷойгоҳи онҳо дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз масъалаҳои муҳимми адабиётшиносии имрӯз ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, зарурати анҷом додани як таҳқиқоти мукаммали монографӣ, ки дар он андешаҳои адабӣ ва назариявии Аҳмади Дониш дар заминаи дастовардҳои муосири адабиётшиносӣ ва бо истифода аз равишҳои нави таҳқиқоти илмӣ мавриди омӯзиши муназзам қарор гиранд, беш аз пеш эҳсос мегардад. Чунин пажӯҳиш имкон фароҳам меорад, ки ҷойгоҳ ва нақши Аҳмади Дониш дар ташаккул ва рушди афкори адабӣ, эстетикӣ ва фарҳангии тоҷикон бо диди тоза арзёбӣ шуда, саҳми ӯ дар таҳаввули тафаккури адабӣ ва иҷтимоии нимаи дуюми асри XIX дақиқтар муайян гардад. Ҳамзамон, таҳқиқи ҳамаҷонибаи афкори адабию назарии ин мутафаккир метавонад бархе масъалаҳои баҳсталаби донишшиносӣ ва адабиётшиносиро рӯшан сохта, заминаи илмии боэътимодро барои таҳқиқоти минбаъда дар самти омӯзиши мероси ӯ фароҳам оварад. Бо такя ба ин андеша, чунин таҳқиқ барои шинохти амиқтар ва арзёбии воқеъбинонаи мероси илмию адабии Аҳмади Дониш аҳаммияти назариявӣ дошта, дар такмил ва ғанӣ гардидани таърихи афкори адабӣ, назарияи адабиёт ва таърихи адабиёти тоҷик низ саҳми арзанда хоҳад гузошт.

Автореферати Шариф Шарифхоҷаи Саидмуродзода дар мавзуи «Андешаҳои адабӣ ва назарии Аҳмади Дониш» ба яке аз масъалаҳои муҳимми адабиётшиносии тоҷик, яъне омӯзиш ва таҳқиқи ҷанбаҳои назарии

афкори адабии яке аз чеҳраҳои барҷастаи илму фарҳанги нимаи дуюми асри XIX бахшида шудааст. Мавзуи интихобшуда аз ҷиҳати аҳамияти илмӣ ва арзиши таърихию адабӣ қобили таваҷҷуҳ буда, барои муайян намудани ҷойгоҳи Аҳмади Дониш дар рушди афкори адабию эстетикӣ ва ташаккули тафаккури адабиётшиносии тоҷик аҳамияти вижа дорад.

Муаллифи автореферат дар раванди таҳқиқ масъалаҳои муҳимми марбут ба шинохти Аҳмади Дониш, ташаккули ҷаҳонбинии адабию назарии ӯ, заминаҳои пайдоиши андешаҳои эстетикӣ, муносибати ӯ ба шеър ва ҳунари шоирӣ, инчунин фаъолияти ӯ ҳамчун мунаққид ва назарияпардози адабиётро мавриди баррасии илмӣ қарор додааст.

Муқаддимаи диссертатсия мутобиқ ба талаботи муқарраршудаи таълифи корҳои илмии дараҷавӣ таҳия гардида, дар он ҳамаи ҷузъҳои асосии таҳқиқ, аз ҷумла мубрамияти мавзуъ, дараҷаи омӯзиши масъала, ҳадафу вазифаҳои таҳқиқ, объекту предмет, навгонии илмӣ, аҳаммияти назариявию амалӣ, методология ва асосҳои манбаъшиносии пажӯҳиш ба таври мантиқӣ ва пайдарпай инъикос ёфтаанд. Мазмуни нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки натиҷаҳои бадастомада дорои навгонии илмӣ буда, масъалаҳои матраҳшуда дар чунин шакли таҳқиқ бори аввал мавриди омӯзиши мустақил ва низомманд қарор гирифтаанд. Ин хусусиятҳо аз мустақилияти илмии таҳқиқ, саҳми шахсии муаллиф ва арзиши назариявию амалии рисола шаҳодат медиҳанд.

Дар боби аввали диссертатсия, ки бо унвони **«Аз таърихи аҳмадидонишшиносӣ дар Тоҷикистон»** таҳия шудааст, таърихи ташаккул ва рушди аҳмадидонишшиносӣ дар илми тоҷик мавриди баррасии муфассали илмӣ қарор гирифтааст. Дар он ҷараёни шинохти шахсият ва мероси адабӣ, илмӣ ва маърифатпарваронаи Аҳмади Дониш аз нахустин ишораҳо дар тазкираҳо, осори адабӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ то марҳилаҳои баъдии таҳқиқоти илмӣ пайгирӣ шудааст. Ҳамзамон, саҳми муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ дар омӯзиш, таҳқиқ, тасҳеҳ ва нашри осори мутафаккир арзёбӣ гардида, муҳимтарин дастовардҳо ва камбудиҳои мавҷудаи аҳмадидонишшиносӣ дар адабиётшиносии тоҷик таҳлил шудаанд. Муаллиф бо такя ба сарчашмаҳои муътамади илмӣ вазъи кунунии омӯзиши мероси Аҳмади Донишро воқеъбинона арзёбӣ намуда, масъалаҳои ҳанӯз ҳалталаб ва самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти минбаъдаро муайян кардааст. Ба ин тартиб, боби мазкур бо фарогирии маводи сарчашмавӣ, таҳлили муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмии масъала заминаи назариявии боэътимодеро барои идомаи пажӯҳишҳо дар соҳаи аҳмадидонишшиносӣ фароҳам меорад.

Дар боби дуюми диссертатсия, ки **«Заминаҳои пайдоиш ва таҳаввули андешаҳои адабии Аҳмади Дониш»** унвон дорад, омилҳои асосии ташаккул

ва рушди афкори адабию назарии Аҳмади Дониш мавриди таҳқиқи ҳамаҷонибаи илмӣ қарор гирифтаанд. Дар он заминаҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва фарҳангии ташаккули ҷаҳонбинӣ ва андешаҳои адабии мутафаккир таҳлил шуда, нақши муҳити хонаводагӣ, таълиму тарбияи динӣ, маҳфилҳои қиссахонӣ ва таърихxонӣ, таъсири мероси гаронбаҳои адабии гузаштагон, муҳити адабии давр ва ошноӣ бо фарҳангу тамаддуни халқҳои дигар дар шаклгирии афкори ӯ бо далелҳои илмӣ асоснок гардидааст. Ҳамзамон, робитаи назари маорифпарваронаи Аҳмади Дониш бо андешаҳои адабии ӯ баррасӣ шуда, нишон дода мешавад, ки ҷаҳонбинии маорифпарваронаи мутафаккир пояи асосии назарияи адабии ӯ, арзёбии ҷойгоҳ ва вазифаи иҷтимоиву тарбиявии адабиёт ва муносибати интиқодии вай нисбат ба муҳити адабии замонро ташкил медиҳад. Бо такя ба осори худи Аҳмади Дониш ва пажӯҳишҳои илмии муҳаққиқон, муаллиф масъалаҳоро ба таври мантиқӣ ва муқоисавӣ таҳлил намуда, хулосаҳои асоснок пешниҳод кардааст. Дар маҷмуъ, боби мазкур бо фарогирии сарчашмаҳои илмӣ ва таҳлили амиқи омилҳои ташаккули афкори адабии Аҳмади Дониш дар рушду такомули омӯзиши мероси назарии ин мутафаккири барҷаста саҳми назаррас мегузорад.

Дар боби сеюми диссертатсия, ки «**Таҳлили ақидаҳои адабӣ ва назарии Аҳмади Дониш»** номгузорӣ шудааст, муҳимтарин ҷанбаҳои афкори адабию назарии Аҳмади Дониш дар заминаи таҳлили осори аслӣ ва сарчашмаҳои марбут мавриди омӯзиши фарогир қарор гирифтаанд. Дар ин боб муносибати мутафаккир ба моҳият, вазифа ва аҳаммияти иҷтимоиву ахлоқии шеъру шоирӣ, инчунин дидгоҳҳои ӯ оид ба рисолати шоир ва меъёрҳои шеъри комил ба таври муфассал баррасӣ шудаанд. Ҳамзамон, истилоҳоти муҳими адабӣ ва назариявии корбурдшуда дар осори Аҳмади Дониш, аз ҷумла мафҳумҳои марбут ба фасоҳат, балоғат, саноеъ, бадоеъ, аҳли қалам ва навъу жанрҳои адабӣ таҳлил гардида, ҷойгоҳ ва мазмуни онҳо дар низоми андешаҳои назарии мутафаккир муайян шудааст. Муаллиф инчунин дидгоҳҳои интиқодии Аҳмади Донишро нисбат ба осори адибони гузашта ва ҳамзамононаш, усулҳои арзёбӣ ва шарҳу тафсири осори адабиро мавриди таҳқиқ қарор дода, нақши ӯро ҳамчун мунаққиди соҳибназар равшан намудааст.

Муаллиф дар асоси таҳлили осори Аҳмади Дониш мафҳумҳои муҳимми адабӣ, аз ҷумла мақсади сухан, ҷойгоҳи «аҳли қалам», шарҳу тавзеҳи мафҳумҳои «шароеъ», «саноеъ», «бадоеъ», «фасоҳат» ва «балоғат»-ро мавриди омӯзиш қарор додааст. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки Аҳмади Дониш ба масъалаҳои моҳияти шеър, вазифаи шоир, хусусиятҳои сухани бадеӣ ва меъёрҳои арзёбии асари адабӣ назари мушаххаси илмӣ доштааст.

Қобили зикр аст, ки муаллифи автореферат масъалаи нақди адабӣ ва фаъолияти наққодии Аҳмади Донишро низ ба таври қобили қабул баррасӣ намуда, ӯро ҳамчун яке аз мунаққидони маънишинос ва суханшиноси замони худ муаррифӣ кардааст. Таҳлили шарҳу тафсири ашъори Бедили Деҳлавӣ, махсусан рубоиёти ӯ, инчунин арзёбии осори шоирони ҳамзамон аз ҷониби Дониш, нишон медиҳад, ки фаъолияти нақдии ӯ дорои заминаҳои амиқи назарӣ ва таҷрибаи густурдаи адабӣ мебошад.

Дар маҷмуъ, нуктаҳои дар автореферат ва диссертатсия таҳқиқгардида ва хулосаҳову тавсияҳои пешниҳодгардида ифодакунандаи натиҷаҳои асосии таҳқиқ мебошанд. Муаллиф тавонистааст масъалаи андешаҳои адабӣ ва назарии Аҳмади Донишро аз ҷанбаҳои гуногун таҳлил намуда, саҳми ин мутафаккирро дар рушди афкори адабию эстетикии тоҷик нишон диҳад.

Бо вуҷуди арзиши баланди илмӣ, навгониҳои таҳқиқ ва натиҷаҳои муҳимми бадастомада, автореферат аз баъзе паҳлуҳои такмилталаб холӣ нест. Аз ин рӯ, ба чанд нуктаи тавсиявӣ ишора кардан мумкин аст, ки хусусияти ислоҳӣ надошта, бештар барои густариши минбаъдаи таҳқиқоти марбут ба андешаҳои адабӣ ва назарии Аҳмади Дониш аҳамият доранд.

1. Дар автореферат баъзе масъалаҳои марбут ба робитаи андешаҳои адабӣ ва назарии Аҳмади Дониш бо равандҳои умумии рушди афкори адабии асри XIX ба таври васеътар таҳлил шуда метавонист. Гарчанд муаллиф заминаҳои ташаккули ҷаҳонбинии адабии Аҳмади Донишро баррасӣ кардааст, аммо муқоисаи бештари дидгоҳҳои ӯ бо андешаҳои назарии намояндагони пешин ва ҳамзамони адабиёти форсии тоҷикӣ имкон медод, ки хусусиятҳои навоварии назарии мутафаккир равшантар нишон дода шаванд.
2. Дар баъзе мавридҳо таҳлили бевоситаи матнҳои осори Аҳмади Дониш ба таври кофӣ густарда истифода нашудааст. Барои амиқтар нишон додани мавқеи адабию назарии ӯ метавонист аз намунаҳои бештари осори мансур ва манзуми Аҳмади Дониш, бахусус дар мавриди андешаҳои ӯ оид ба шеър, шоирӣ, нақди адабӣ ва меъёрҳои сухани бадеӣ, иқтибос ва таҳлили муфассали матнӣ пешниҳод гардад.

Ин эродҳо ҷанбаи тавсиявӣ дошта, аҳаммияти умумии илмӣ ва арзиши таҳқиқии авторефератро коҳиш намедиҳанд.

Бо назардошти аҳаммияти илмии мавзуъ, истифодаи васеи сарчашмаҳо, навгониҳои таҳқиқ ва натиҷаҳои бадастомада метавон хулоса кард, ки кори таҳқиқии **Шариф Шарифхоҷаи Саидмуродзода** дар мавзуи **«Андешаҳои адабӣ ва назарии Аҳмади Дониш»** таҳқиқоти анҷомёфтаи илмӣ буда, ба талаботи Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон комилан ҷавобгӯ мебошад ва муаллифи он сазовори дарёфти

дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси **6.2.15. Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ** мебошад.

Муқарриз:

номзади илмҳои филологӣ,
декани факултети филология
ва журналистикаи Донишгоҳи
давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев Беҳроншо Ҷумъа Саидяҳё

Маълумот барои тамос:
Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Гагарин, 34.
Тел.: (+992) 935972774; E-mail: behronov75@mail.ru

Имзои Беҳроншо Ҷумъа Саидяҳёро тасдиқ мекунам:
Сардори раёсати кадрҳо, коргузорӣ
ва корҳои махсуси ДДХ ба номи
М.Назаршоев Саидраҳмонов Н.С.

Маълумот барои тамос:
Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шоҳтемур, 109.
Тел.: (+992) 501334725.

04.08.2026